

קשרי גומלין בין המאפיינות הרכב הגילים,
ההתקפות ושיעור הניתואין והילודה
בשני העשורים האחרונים

מלכה ברון

סדרת מאמרים לדיוון 90.07
ספטמבר 1990

"הדעות המובעות במאמר זה אינן משקפות בהכרח את עמדת בנק ישראל"

מחלקה מחקר, בנק ישראל, מ"ד 780, ירושלים 91007.

Research Department, Bank of Israel, POB 780, 91007 Jerusalem, Israel

2.9.90

קשרי גומליין בין המפתחות הרכב הגילים, המפתחות הכלכלית ושיעורי הנישואין
והילודה בשני העשורים האחרונים

מלכה ברונו*

תמצית

שיעוריו הנישואין והילודה באוכלוסייה היהודית בישראל בשנים 1970-1975 עד 1975 היו גבוהים ביותר, והפרינו הכלול - Total Fertility - לאם ילידת ישראל, היה גדול מ-3 - גבוהה במידה ניכרת מהפרינו בארץות המעשיות, וגובהה מהפרינו בשנים 1960-1969. נראה, כי הגיאות במשק ובסובד הדיוור הם שעודדו הקדמת נישואין וילודה בשנים הללו.

בחומר שהחל בשנת 1976 ירדו שיעורי הנישואין ירידת דרסטית, ושיעורי הילודה ירדו בקצב מהיר אף יותר; זאת כנראה כתוצאה מהקדמת הילודה בחומר הקודם, מצד אחד, וכתחזקה מהאטיה במשק ומהרעת תנאי המשכנתאות בשנים אלה, מצד השני.

בעשור האחרון, לעומת זאת, התיצבו שיעורי הילודה הסגולים, על אף המשך ירידתם של שיעורי הנישואין. ירידת שיעורי הנישואין הייתה קשורה, כנראה, בשוק הדיור - ככלומר בגובהו של מחיר הדיירות, בירידת ההלוואה וממוצעת לחץ מחיר הדיור, ובהרעת תנאי המשכנתאות - ואילו המיצבות הילודה הממוצעת בשנים האחרונות קשורה כנראה בסיווג המוגבר לדיוור שנitinן לקבוצות חלשות, בעלות מספר ילדים גדול מה ממוצע, מצד אחד, ובקדמת רכישות (בטרם החזמה) של בעלי הכנה גבוהה יחסית, מצד השני.

בעשור האחרון גדלה השונות של גודל משק הבית: שכיחותם של מימי הבית הקטנים (ללא ילדים), ושל הגודלים (6 נפשות ומעלה) עלה יחסית. המפתחות זו מבטאת גידול הפערים ברמת המהימן, ואינה רצiosa מבחינה חברתית.

השוואת זכויות הזוגות阖 הצעירים לצוכיות העולים בסובסוד הדיור עשויה לתרום להעלאת שיעורי הנישואין, וכן לצמצום הפער הקיטם המפלת לטובה את העולים המשכילים בהשוואה לזוגות צעיריםILIידי הארץ וותיקים (כפי שהראו עופר ואחרים, 1980).

* תודותי לגיורא חנוך על הרכתו המסורת, לזמן שיפר על עזרה בעיצוב מבנה העבודה, ולרומי זקוביץ על עזרה בניתוח.

מבוא ותיאור כללי של התפתחויות

הרכב הגילים של האוכלוסייה משפיע על המפתחות הכלכליים. כאשר משקל הגילאים הנתמכים - הילדיים והזקנים שאינם בגילי העבודה - גבוה, ההוצאה הניכרת של הממשלה על חינוך ובריאות מכובידה על הקצת מקורות להשקעה ולצמיחה, ואילו כאשר משקל גילי העבודה עולה, מושפרות אפשרויות הצמיחה, עם גידולו של כוח העבודה עולה גודל המקורות הפנויים להשקעות. התפתחות זאת גם מגבירה את יכולתה של הממשלה לسانDED את הדיוור, ובכך משפיעה לטובה על שיעורי הנישואין והילודה.

שנתונים שונים קיבלו סבוסד לדיוור בשיעורים שונים, בהתאם להרכב הגילים בכלל האוכלוסייה, ולגודלו של ההקצת לגילים הנתמכים ושל ההקצת הנורמת שיוועדה להשקעות בסקטור העסקי ובדיוור. האט ניתן ורצוי לצמצם את הפערים בשיעורי הסבוסד על פני זמן, ובכך לצמצם את ההבדלים בשיעורי הנישואין והילודה הטגוליים של שנתונים שונים? מובן שמדיניות השוואת עצמן את התנודות במשק צריכה להביא בחשבון את התפתחות הדמוגרפיה הצפואה לתקופה ארוכה, ולכנו - את הוצאות הממשלה העפויות על הגילים הנתמכים, כדי לאזן את נטל הוצאות בין המזוזרים השונים. הדבר נכון מובן גם ביחס להוצאות הקליטה בתקופות של עלייה מוגברת ולכנן בתקופות כאלה רצוי أولי להstylize בהלוואות מחו"ל למימון הקליטה.

מצומצם התנודות בסבוסד הדיוור יצמצם את הפער בגיל הצעיר (כפי שיטסבר להלן, בסעיף 2), ועל ידי כך יגדיל את הייקף הנישואים; גם סבוסד הנועד לצמצום הפערים בהשכלה עשוי לצמצם את פער היילודה ורמת החיים, עקב השפעותיו הדמוגרפיות (נוסף על המטרות הישירות שהוא אמור לשרת).

עובדת זו מראה את ההבדלים בין המפתחות שיעורי הנישואין והילודה עד 1975 להתפתחותם ב-15 השנים האחרונות. כמו כן נבדקו השינויים בהתפלגות משקי הבית לפי גודלם - שינוייםיהם גם הם הושפעו כנראה מהבדלים בשיעורי הסבוסד בין מקומות ובין קבוצות אוכלוסייה.

להלן נתאר בקצרה את השפעת סבוסוד הדיוור על המאפייניות הדימוגרפיות והכלכלה בשנים שנסקרו:

ההיקף הגדול של הילודה בשנים 1944-1953 עד 1953 (ה-"Baby Boom" להלן BB) והיקף הבנייה הציבורית בשנים 1968-1975 יחר עם תנאי המשכנתאות הנוחית, פועל להקדמת נישואין בקרב הגברים עד שנת 1975. בשנים 1970-1975 היה אחוז הבנייה הציבורית בסך הבניה למגורים גבוהה מאוד - 46 אחוז - וה坦נים הנוחים ל"זקנים", בעיקר לזוגות צעירים, אפשרו לצעירים לרכוש דירה במחיר מסובסד ולהיבשא. גידול אחוז הגברים הנשואים בגילאים 20-29 בכ-4 נקודות- אחוז, בין השנים 1961-1972; ושאר גובה עד 1976; הגיל החזוני של החתן ירד מ-26.9 בשנת 1952 ל-24.5 בשנת 1975. פער הגילאים בין חתן לכלכלה עצמאם, הפריון הסגולי הממוצע בקרב ילדיות BB שנולדו בישראל גידל ביותר מ-10 אחוזים, ובקרב הנשואות - ביותר מ-20 אחוזים, כמו כן עלה בשיעור ניכר תוצר שירות הדיוור לנפש. (דיאגרמה 2 בנטפק). המאפייניות אלה בפריון, שאין להן אח ורע בעולם המערבי, המאפשרו הוודאות לגיאות הכלכלית שררה עד 1973, אך פגעו במחזוריים שאחראי כן: משנת 1976 ואילך ירדו שיעורי הנישואין והילודה בגילאים הצעיריים ירידת מלה עקב הקטנת הסבוסוד לדיוור ותרועת תנאי המשכנתאות, וזאת כאשר שיעורי הצמיחה של המוצר, ואיותם ההכנות - יורדים מאוד, עוד משנת 1973 (לוח 6). המשך סבוסוד הדיוור בשיעור ניכר בשנים 1973 עד 1975, כאשר שיעורי גידול התוצר היו נמוכים, הח:right את הקושי במן סבוסוד לזוגות צעירים בשנים 1976 והלאה, שבהן עלו ההוצאות על חינוך של BBB Babies - ילידי BB), משבר האנרגיה עיכב גם הוו את המאפייניות התוצר העתקי, והריבית משק עלתה.

השלגוניים בשיעורי הנישואין והילודה בין מקומות שונים מאז 1961 מתוארים

בלוח 1:

**לוח 1
שינויים בשיעורי נישואין וילודה (באחוזים), בעשורות האחרונים, לפי גיל האשה**

ס"ה 1985-89 1970-74	הפריוון הכלול*				אחוז הנשואות				גיל האשה
	ס"ה 1985-89	1980-84	1970-74	1970-74 1960-64	ס"ה 1987 1972	1987 1983	1983 1972	1972 1961	
	-51.1	-37.0	-22.4	46.3	-46.9	-30.6	-23.4	-8.5	15-19
-20.8	-14.5	-4.5	4.3	-22.2	-12.6	-11.0	-19.4	20-24	
-0.7	5.3	-5.7	3.2	-6.5	-2.3	-4.3	-6.8	25-29	
0.9	5.6	-4.5	23.2	-6.0	-1.0	-5.1	-1.7	30-34	
-0.4	14.2	-12.8	41.2	-6.2	-1.3	-5.0	-0.4	35-39	
-2.1	29.4	-24.3	0.7	-5.8	-2.5	-3.4	1.3	40-44	
-7.5	0.0	-7.5	11.7	-8.8	-3.4	-5.7	-5.5		הшибובי בממוצע (הבלתי משמעותי)

* האדרות ראה בנספח. שיעורי הנישואין והילודה עצם מתוארים בלוחות 3 ו-4 להלן.

המקור: הירחון הסטטיסטי לישראל, 1989; מוסף 7, ושנתונים סטטיסטיים.

סעיף 1 בדி�ון דלהלן מתראר את המאפיינות מבנה הגילאים בעשורות האחרונים האמורים. סעיף 2 מתראר את המאפיינות "שוק הנישואין", סעיף 3 מנתח את המאפיינות הילודה ואת זו של שיעורי הילודה הכלליים לעומת השיעורים הסוגוליים. סעיף 4 מתראר את המאפיינות מספר הילדים המוצע לאם משך חייה לפי שנות לידת האם. סעיף 5 מתראר את המאפיינות גודל משק הבית. סעיף 6 מסכם את השפעות הגומלין בין הרכב הגילאים לבין המאפיינות הכלכלית ושיעורי הנישואין והילודה בהוויה, וב比亚 תחזית אופטימית, שלפיה תזרז העלייה את העמידה, ותגדיל את שיעורי הנישואין והילודה בעתיד.

1. השפעות הרכב הגילים באוכלוסייה היהודית

על התפתחות הכלכלית ועל שיעורי הנישואין והפרון

בשנת 1988 מנתה האוכלוסייה היהודית בגילי 45-54 כ-300 אלף נפש, ואילו מספרם של בני 35-44 ילידי 1944-53 (ה-BB) היה כ-500 אלף, הפרש זה, כ-200 אלף, נתן את אותומתו בהרכב הגילים של האוכלוסייה היהודית ובהתפתחותה הכלכלית. בשנת 1968 החלו ילידי ה-BB להיקלט בכוח העבודה, תחילה שאיפשר את גידול התוצר ב שנים 1968 עד 1973 בשיעורים ניכרים. גידול התוצר היה מלאה בגידול החיטוכו הפרטיאי וגבידול ההשקעות של הסקטור הציבורי והפרטיאי. היקף הבנייה הציבורית למגורים גדל במידה ניכרת כדי לספק את הביקוש, הן של העולים והן של הזוגות העיריים ילידי ה-BB (דיאגרמה 3), ומוחרר דירה בבנייה הציבורית לצאים היה מטובסן; לפיכך הם יכולו להינשא צעירים, לרכוש דירות, ולהרחיב את משפחותיהם, ואכן, כפי שנראה בהמשך (לוח 4), שיעור היילודה אצל הנשים בגילים 20-24 היה גבוה מאוד. (אצל הנשים הנשואות שיעור היילודה בגילים 20-24 גדול מ-64-60 1960 ל-74-70 1970 בשיעור גבוה מ-20 אחוזים). שיעור היילודה בגילים 20-24 בשנת 1975 היה משלב בני 0 עד 14 ב-4 נקודות אחוז, ואילו משקל משנת 1955 לשנת 1975 ירד משקל בני 0 עד 14 ב-3.5 נקודות אחוז (לוח 2). ברור שהתפתחות זו הקלה את הייציאה מן הצנע אל השפע; מה גם שעדיין לא היה חוק חינוך-חויבה, וצעירים בגילים 15+ העטרפו בחלוקת לכוח העבודה, והקלה על הקצת המשאבים של הממשלה. שיעור ההשתמפות בכת העבודה של הגברים בגילים 14-17 היה 38 אחוזים בשנת 1965, וירד ל-27 בשנת 1970 ול-14 בשנת 1980.

משנת 1975 עד שנת 1985 ירד מספרם של בני 20 עד 29, ילידי 1957-66, לעומת הנקודות הקודמות (ראה דיאגרמה 1 בנספח), ואילו משקל גילי 5 עד 14 – ילידי ה-BBB – עלה; כתוצאה לכך הוצאות הסקטור הממשלתי על חינוך גדו, וירד החיטוכו הפרטיאי. מוסף לכך העובדה נקלטה ברובה בשירותים הציבוריים, וגידול התוצר העסקי הועט במידה ניכרת. שיעורי הנישואין בקרב הגילים הצעיריים ירדו במידה ניכרת, בין השאר

עלקב צמצום המקורות להשקעה ועליית הריבית במשק. הירידה הניכרת של שיעור הפריון הכללי (לוח 4) מ-79% ב-1975 ל-75% ב-1989 נובעת מירידת משקל האוכלוסייה בגילאי הפריון המרכזיות ומירידת שיעורי הנישואין בגילים אלה. המפתחות זו פعلا גם היא להמשך ההאטה במשק. בעקב הבנייה החריפה מגמת הירידה שהחלה באמצע העשור הקודם (לוח 7), והצטמזה מאוד מגמת השיפור ברוחות הדיוור שידענו עד 1976 (לוח 6). במחקריהם קודמים (ברונו 1984, 1987) מצאו משקל הגילים 20 עד 34 משפיק על היקף התעסוקה ועל שיעור האיסכון הפרטני במשק; כמשקל גילים אלה עולה, גדל היקף התעסוקה ושיעור האיסכון הפרטני.

2. המפתחות בשוק הנישואין

ההתפתחות ממספר נישואין באוכלוסייה היהודית משקפת המפתחות דמוגרפיות וכלכליות גם יחד. היקף הנישואין בשנת מסויימת תלוי כמושג בגודל האוכלוסייה בגילים הרלבנטיים, בהפתחות הכלכלית וב"מאזן המינים".

גיל הנישואין (הראשונים) הטיפוסי של נשים נع בין 20 ל-22, ושל גברים - בין 23 ל-25. הפרש בין חציון גיל החון לזה של גיל הכללה נع בין 2 ל-4 שנים, ומוספע מגלי היולדת בעבר, אך בעיקר מהציב הכלכלי, ובמיוחד מתנאי המשכנתאות. גלי יולדות חזקים מתבטאים כעבור שניים-שלושה שניםים בשוק הנישואין, ומסבירים תקופות של "מחסור" ו"שפע" בהיצע בני זוג ובנות זוג. כאמור, הנשים נוטות להינשא למוגרים מהן, ולכנן אם מחזר היולדת של המוגרים קטן יותר, נוצר "מחסור" בחתנים, ולהיפך. הויאל ומהזור ילידות 1944 עד 1953 ה-BB - גدول מהזור ילידי 1940 עד 1949, ירד בשנים 1966 עד 1978 אחוז הנשים הנשואות ילידות ה-BB, על אף התנאים הנוחים בשוק המשכנתאות, ועל אף הצטומם בערך הגילים בנישואין. ואילו אחוז הנשואים בין גברים ילידי 1940 עד 1949 עלה בשנים 1968 עד 1975.

נסיגה בהתקפות הכלכלה יש בה כדי להביא לירידה של אחוז הנשואים הסוגלי, גם אם "מאזן המיניט" הוא חיובי. הקשיים הכלכליים השוררים במשך זה 15 שנה, קשיים שהחבטאו בין היתר בעליית מחירי הדיירות והרעת תנאי המשכנתאות, היקשו על העירירים להינשא, ואחוז הנשואים בגילים העירירים (לוח 3) ירד ירידת דרסטית (מעבר למגמת הירידה ארוכת הטווח, הקשורה בעליית גיל הנישואין).

הקדמת הנישואין בשנים 1968 עד 1975 וירידת שיעור הנישואין של הגילים העירירים משנת 1976 ואילך, החבטאו כמובן בירידה חריפה של מספר הנישואין לאחר 1975: לאחר שבשנים 1973 עד 1975 היה היוף הנישואין השנתי בארץ למעלה מ-28 אלף, ירד המספר משנת 1976 ואילך לכ-24 אלף, ובשנת 1987 הגיע לכ-23 אלף. בין הסיבות לירידת שיעורי הנישואים בגילים העירירים אלו מונחים את היוף הסבוסוד וגובה המשלום האודשי של המשכנתא עם עליית הריבית, ומazel 1979 – גם את הצמדת המשכנתאות. הגיל החזוני של החתן חזר ועלה עד 26.5 בשנת 1987, יחד עם גידול פער הגילים בנישואין, עליית אחוז הרווקים בגילים העירירים ועליתם אחוז הרווקות בכל הגילים. בשנת 1972 היה שיעור הרווקות בגילים 20-24 47.1 אחוזים, ובשנת 1987 גדל שיעורו ל-4.4 אחוזים. אחוז הנשואות בגילים 25 עד 44 ירד במקופה זו בخامישה אחוזים; אחוז הגבריות הנשואים בגילים 24-20 ירד בכ-10 אחוזים, בגילים 25 עד 29 ירד השיעור בכ-15 אחוזים, בגילים 30 עד 34 בכ-7 אחוזים ובגילים 35+ בכחוז אחד (לוח 3). בקבוצת הגיל עד 30 אחוז הנישואות לגברים מעל גיל 30 היה 8.4 בשנת 1973, והוא עלה ל-6.15 בשנת 1987 (לפי שנתונים סטטיסטיים).

הפער בין אחוז הגברים הנשואים בגילי 35+, שנשאר גבוה יחסית במשך כל התקופה, לעומת הירידה החריפה של אחוז הנשים הנשואות בגילת אליה, מ-1962 ל-1987, מוסבר בגידול מחודש של הפער בין ממוצע גיל הנישואין של בני הזוג. הגיל הממוצע של החתן היה בשנת 1975 26.7, ועלה ל-28.2 בשנת 1987; לעומת זאת עלה גיל הכללה מ-5.23 בשנת 1975 ל-8.24 בשנת 1987. (הגיל החזוני של החתן עלה במקופה זו ב-2.0

שנתיים, ואילו זה של הכלכלה עליה ב-1.6 שנים). הגידול הממוצע של אחוז הרווקים בקבוצת הגיל 20 עד 35 בין 1972 ל-1987 הוא קרוב ל-10 נקודות אחוז (מ-9.37 ל-47.4%).

3. התפתחות היולדות

בין השנים 1960-64 ל-1970-1974 קבוצת הנשים בגילי הפריון גדלה בכ-40 אחוזים; מספר הנישואין גדל מ-152 אלף בשנים 1956-65 ל-240 אלף בשנים 1966-75. היקף היולדות היה גם הוא גבוה בהרבה מאשר בעשור הקודם: בשנים 1967-76 היה מספר הלידות כ-640 אלף, לעומת כ-464 אלף בלבד בשנים 1957-66, והושפע מעליית משקלה של קבוצת הנשים בגילי הפריון, יחד עם יציבות של שיעורי הפריון הסגולים. גידול הפריון לאם יlidat Israel (לוח 4) מוסבר בגידול שיעורי הנישואין של הגברים בגילים העדיריים (שנולדו לפני ה-BB ונישאו לבנות ה-BB) ובעלית הסובסידיות לדירות; זאת משום שהמשכנתאות לא היו צמודות, והריבית הייתה נמוכה. מאז ירדו שיעורי הנישואין הסגולים, והיקף הנישואין השנתי התיציב; בשנים 1977-88 היה מספר הנישואים 245 אלף, והיקף היולדות היה כ-726 אלף. נתון זה מבטא את המשך גידולו של שיעור הפריון הכללי, שהגיעו ללידות ה-BB לגילי הפריון המרכזיים, יחד עם ירידת שיעורי הפריון הסגולים, עקב ירידת שיעורי הנישואין בגילים העדירים, בהשפעת ההאטה של גידול המתוצר העסקי והרעת אנאי המשכנתאות.

כאמור, בשנים 1975-79 היו ללידות ה-BB בגילי הפריון המרכזיים, וכך למרות ירידת בת 8.5 אחוזים של הפריון הסגול הממוצע לאם, גודל היקף היולדות לעומת החומר הקודם בכ-7 אחוזים. אצל אמהות ללידות ישראל ירד הפריון לאם בשיעור נמוך יותר, 4.5 אחוזים, ונוצר גבוה מאשר בשנים 1965-69, זאת הודות לשיעורי הנישואין הגבוהים בגילים העדירים עד 1975.

גידול הילודה בשיעור 4.3 אחוזים בחוםש 1980-1984 לעומת קודמו, נבע מגדול בן 12 אחוזים של אוכלוסיות הנשים, שקווז בחלוקת על ידי ירידת בת 7. אחוזים של הפריון לאט. ירידת הפריון לאט נבעה, כנראה, מהמשך גידולם של שיעורי הרוקים בגילים הצעיריים, מחד גיסא, ומהקדמת לידות בשנים 1970-1979 מאידך (לוחות 3 ו-4). משנהת 1985 המיעצב שיעור הפריון הכללי, בעוד ששיעור הפריון הכללי ירד (ראה הגדרות בנפתח), וזאת עקב ירידת משקלם של בני 25 עד 34 ועלית משקלם של בני 15 עד 24 (ה-BBB). יציבות של פריון לאט, על אף המשך גידולם של שיעורי הרוקים בגילים הצעיריים, מוסברת ביציבות היחסית של שיעור הנשואות בגילים 25 עד 39 בתקופה 1983-1987. מספר הלידות גדל בחוםש זה בכ-2 אחוז.

4. הפריון הכללי הסופי (Completed Fertility) לפי שנת לידת האם -

לאמהות ילידות ישראל*).

כשעוקבים אחרי סיכום שיעורי הילודה הטגולאים לאורך כל חוקפו הפריון של אמהות ילידות 1935 ו-אילך, מתריך, כי המספר הממוצע של לידות אצל הנשים ילידות השנים 1935 עד 1939 הגיע ל-2.92. אצל ילידות 1940-1944 המספר נמוך יותר, 2.85, אצל ילידות 1945-1949 חזר הפריון הסופי לרמה של 2.93; ואילו בקרב ילידות 1950-1954 המשיך הפריון ועלה עד 3.02. שיעור גידולו של הפריון אצל ילידות 1950-54 לעומת ילידות 1940-44 הגיע ל-6 אחוז. ילידות 1965+ שתקופת פריונן רק והוללה, יסתפקו, כנראה, במספר לידות קטן יותר, בהתאם למגמת אורך הטוח ולהזדמנות השפעות ה-BB. שיעורי הילודה בשנים 1988-89 בגילים עד 25 נופלים במידה רבה מלאה של השנים הקודומות (לוח 4).

שיעוריו הפריון הטגולאים לאם ילידת ישראל בגילים עד 35,علاו מהשנים 1955-59 לשנים 1970-1974 בכ-11 אחוזים, ומАЗ ועד שנת 1989 שבו וירדו בכ-11 אחוזים. השינויים הניכרים הושפעו כਮובן מהמצב הכלכלי בשנים אלה, שבהן ירדו שיעורי

*) ראה הגדרות בנפתח.

הנישואין ירידת דרטית. עם זאת יש לציין, כי בקרב נשים נשואות גדלו שיעורי הילודה הטגוליות, בעשור שבין 1960-64 ל-1970-74, ביותר מ-20 אחוז ולא ירדו עד שנת 1989 (לוח 5), (באישור זה יש לזכור, כי שיעורי הילודה ירדו בקבוצות מסוימות ועלו באחרות כפי שנראה בסעיף 5).

בפריוון הכלול הסופי, המודד את מספר הלידות לאם בשך חייה, שיעורי השינוי היו מותניים בהרבה. בשנים 1970-74 היו שיעורי הילודה גבוהים בכל קבוצות הגיל, ובשנתיים שלאחריהם ירדו בכל קבוצות הגיל. ההבדל במספר הלידות המוצע בין אמהות ילידות שנה מסוימת לאמהות ילידות השנים הסמוכות הוא קטן יחסית משיתון או גיאות המשק מופיע על כל קבוצות הגיל, וזאת במשך חלק קטן יחסית מתקופה הפריוון הכלול.

שיעור הילודה הטגולית הגבותית-יחסית בשנים 1970-1979 נבעו, לדעטנו, מ"רווחי האינפלציה" שהם נגנו הנשואות בשנים 1968-1975, (כלומר מסובסידיות גדולות לדירות); שכן המשכנתאות ניתנו בריבית נמוכה יחסית ולא הצמדה! זאת משות שעלייה תלולה של הסבוסד לדירות מגדילה את הילודה בטוחה הקצר, (ואילו מגמת ארוכת טווח של גידול ההכנסות נוטה לפועל לעלייה של רמת החיים, ועמה - לירידת הילודה).

5. המפתחות גודל משקי הבית

גידול פער הגילים בנישואין מtbody בירידת אחוז הנשואות בגילים המבוגרים יחסית, ומגדיל את השונות בגודל משקי הבית (שכן גודל משקל משקי הבית שבראשם נשים בלבד, בעוד שהנישואות צעירות, ידרו בשך חייהם יותר ילדים, במעט). ואכן, בעשור האחרון גדרה שונות זו מאוד. זהו לדעתנו תוצאה מגעי האינפלציה, שהעירה חלק מהעיבור (אליה שקיבלו משכנתאות לא צמודות) ופגעה בither.

נראה כי הרעת תנאי המשכנתאות גורמת לא רק לדחית גיל הנישואין, אלא גם לצמצום השיעורדים המctrברים של הנישואין והילודה של נשים עד הגיון לגיל מבוגר. כדי למנוע זאת ניתן שיש לקבוע את הסבוסר לדירות ביחס עולה לגילה של בת-הזוג. כאשרנו בודקים את המאפיינות משקי הבית לפי מספר הנפשות, מתרדר כי משקל משקי הבית שגיל ראשיהם 34-25 ויש בהם עד 2 נפשות, גדול בשנים 88-1974 ב-7 אחוזים. המאפיינות זו קשורה בגידול שיעורי הרווקות בגילים אלה. משקל משקי הבית הגדולים שבhem +6 נפשות גדול אף הוא בשנים אלה (בכ-4 אחוזים), ולעומת זאת ירד בכ-10 אחוזים משקלם של משקי הבית הבינוניים עם 3-5 נפשות. נראה שקבוצת משקי הבית עם +6 נפשות היא הקבוצה שהזדרצה לרכוש דירות ב"שנות השפע". ניתן גם, שמשקל קבוצה זו גדול בשל עליית משקל קבוצות אוכלוסייה מסוימות, כגון חרדים, ובני עדות המזרח. שיעורי הילודה בקבוצת הגיל 20-24 היו גבוהים מאוד בשנים 1971 עד 1979 - תקופה המשכנתאות המסובסדות - על אף גידול שיעורי הרווקות; בכך חייהם יהיו לבני קבוצה זו ילדים נספחים, וגודל משק הבית המוצע שלהם יהיה גבוה מהממוצע באוכלוסייה כולה. המאפיינות זו עלולה להביא לגידול הפער ברמת החיים בין קבוצות שונות באוכלוסייה.

מתרדר שקבוצת משקי הבית עם מספר ילדים גדול מהממוצע, שגם השכלתן נמוכה, ההכנות לנפש ורמת החיים נמוכות מהממוצע (נמדד על ידי ההכנות ל"մבוגר סטנדרטי"). אם משקל קבוצה זו גדול, גדול עוד יותר אחוז הילדים הגדלים במשקי בית שבhem רמת החיים נמוכה מהממוצע. להAPHיות זו עלולה להיות השלכות שליליות לטוח אורך.

6. סיכום ומהזיאת עד שנת 2000

התנודות הניכרות מבני הגילים של האוכלוסייה היהודית משנת 1948 ואילך, שהותבטאו תחילה בגידול משקל גילי 0 עד 14, ולאחר מכן - בשנים 1968 עד 1973 - בגידול משקל גילי העבודה (הן של הוויטיקים והן של העולים מארצות הרווחה) השפיעו כמובן על התפתחות הכלכלית, ותרמו לגידול ניכר של המוצר עד 1973, ועמו לעליית שיעורי הנישואין והילודה.

בשורה האחורה היה משקל גילי העבודה נמוך יחסית לשורר הקודם לו (ה-BBB עדין לומדים ומשרתים בצבא), והעליה לאرض נתו כמעט התאפסה. גידולו של המוצר העסקי היה מועט יחסית, הריבית הריאלית הייתה גבוהה, ובקבוצת הגיל עד 25, מ-79-1975 ל-1989 ירדו שיעורי הילודה בשיעור קרוב ל-30 אחוזים. היקף הבניה למגורים (לוח 7) הצטמצם מאוד כמו שיעורי הנישואין והילודה בגילים הצעיריים, אך שיעורי הילודה של אמהות נשואות בגילי 25-39 לא הצטמצמו (לוח 5), וייתכן שצפיפות הדירות בקבוצות מסוימות גדלה. מתן סובטידיה לדירות לקבוצות חלשות ובעלות השכלה נמוכה, ללא גידול מקביל של הכנסותיהם, עלול להביא בטוחה הארוך לעליית הילודה, ובעקבותיה - לירידה יחסית נספת של רמת חייהם.

בעשורים האחרונים גדל משקל משקי הבית שבראשם אבiley ישראלי בקבוצת הגיל 25 עד 34, ובhem + נפשות, ועמו, כנראה - משקל קבוצות הילדים שרמת חייהם נמוכה. אם סיבוסד בהיקף דומה לזה הניתן לדירות יופנה לשיפור הכנסותם של העובדים, למשל על ידי השקעה בהכשרתם, מtbody ההשפעה בטוחה הארוך בהעלאת רמת החיים של שכבות חלשות וביצוצות פערים בהכנסות וברמת החיים.

בשורה הבא יהיו גם ה-BB וגם BBB בגילים העבודה; העלייה החדשה, שבה משקל המשכילים גבוה, תתרום אף היא לגידול כוח העבודה, לאחר שמנగבר על קשיי הקליטה הראשונים של העולים, יוכל המשק לעלות על מטלול של צמיחה, ויש להניח כי אז יתאפשרו גם שיעורי הנישואין והילודה בגילים הצעיריים. אם הסבוסד לדירות ייקבע

ביחס עולה לגילה של בת הזוג - מקטן, לדעתנו, השוננות בגודל משל הבית, ויצטצמו הפערים בהכנותו לנפש. הקשיים המחריגים בשוק הדיור על רקע העלייה, קשיים שיימשו כנראה תקופה ארוכה יחסית, מדגימים את הצורך בסדר עדיפויות קפדי ני לגביו מתן סבסוד לדיור. לנשים מבוגרות יחסית (שהן עדין פוריות) צריכה להינתן עדיפות על פני עיריות יותר, שיכויהן להרחבת המשפה בעמיד גדולים יותר.

יש חשש כי גם בשנות הצמיחה תימשך האבטלה הגבואה בקרב הבתים מקטועים, זאת מהמת גידול משקלם של גילאי 45 עד 54 (שהשכלתם נמוכה יחסית) ביותר מ-4 נקודות אחוז, וירידת משקל הגילים הנתמכים, וכחותה מכר - הביקושים המקומיים בחלוקת מהשוקים. ניתן שיהיה צורך לעודד הصلة מקצועית גם לקבוצת גיל מבוגרת זו, שלא נהנה מחוק חינוך תיכון וחינם, והשכלה המוצעת נמוכה מזו של הצעירים יותר, וכן מזו של העולים החדשים.

לוח 2
האוכלוסייה היהודית לפי קבוצות גיל, 1948 עד 2000

מזהם		1985	1975	1965	1955	1948	סה"כ הכלול (אלפים)
2000	1995	-----	-----	-----	-----	-----	
4500***	3517	2959	2299	1591	717		
הרכב האוכלוסייה (באחוזים)							
<u>100.0</u>	<u>100.0</u>	<u>100.0</u>	<u>100.0</u>	<u>100.0</u>	<u>100.0</u>	<u>100.0</u>	סה"כ הכלל
9.1	(9.3)	(10.4)	(11.5)**	(10.5)	(13.5*)	(12.0*)	0-4
(עשרות)							
17.2	18.3**	19.5**	18.4	21.8*	20.3*	16.6	5-14
16.9**	17.3**	15.9	18.2*	17.7*	15.0	17.5	15-24
15.0**	14.2	15.5*	15.1*	12.1	14.9	16.6	25-34
12.5	13.6*	11.9*	10.0	12.0	13.2	18.1	35-44
12.3*	10.3*	8.5	9.7	10.7	11.6	9.9	45-54
6.9	7.0	8.1	8.4	8.9	6.8	5.0	55-64
10.0	10.1	10.0	8.7	6.3	4.7	3.9	65+

* ילידי ה-BB.

** ילידי ה-BBB.

*** בהנחה של 100 אלף בעלי נטו בשנה חמיש שנים הקרובות.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודו בנק ישראל.

לוח 3
אחוז הנשואים באוכלוסייה היהודית בגיל 20-54 לפי קבוצות גיל ומין,
1987-1 1983, 1972, 1961

1987	1983	1972	1961	
13.4	16.9	22.9	23.5	<u>גברים</u>
56.9	63.3	71.6	68.3	20-24
82.4	86.4	89.5	85.9	25-29
90.7	92.3	92.8	91.5	30-34
92.5	93.7	93.5	93.4	35-39
92.8	93.6	93.7	94.2	40-44
92.2	93.1	93.5	93.8	45-49
<u>74.4</u>	<u>77.0</u>	<u>79.6</u>	<u>78.7</u>	50-54 PM ממוצע*
<u>נשים</u>				
40.4	46.2	51.9	64.4	20-24
76.7	78.5	82.0	88.0	25-29
85.1	85.9	90.5	92.1	30-34
86.3	87.4	92.0	92.4	35-39
85.7	87.9	91.0	89.8	40-44
84.9	87.1	88.7	86.8	45-49
82.8	83.6	82.9	79.8	50-54
<u>77.4</u>	<u>79.5</u>	<u>82.7</u>	<u>84.8</u>	PM ממוצע*

* ממוצע לא משוקל של אחוז הנשואים ב-7 קבוצות הגיל.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירחון טטיטטי לישראל 1989, מוסף 7; עיבודי
בנק ישראל.

לוח 4
שיעוריו הילודה הממוצעים לחומש לאם ילידת ישראל
לפי גיל *

1989	1985- 1989	1980 - 1984	1975 - 1979	1970 - 1974	1965 - 1969	1960- 1964	
			(שיעורים לאלף נשים)				גיל האם
9.5	11.6	18.4	25.7	23.7	14.8	16.2	עד 19
118.5	129.4	151.4	167.3	162.8	152.2	156.1	20-24
191.8	193.2	183.5	187.2	194.6	194.0	188.6	25-29
140.8	140.4	132.9	127.9	139.2	130.3	113.0	30-34
72.8	74.8	65.5	62.4	75.1	58.1	53.2	35-39
15.2	14.1	10.9	11.2	14.4	13.8	14.3	40-44
0.7	0.7	0.6	1.0	0.7	2.3	5.1	45-49
<u>2.75</u>	<u>2.82</u>	<u>2.82</u>	<u>2.91</u>	<u>3.05</u>	<u>2.83</u>	<u>2.73</u>	TF-פריוון כולל
90.3	95.9	103.0	106.8	95.1	83.0	92.8	GFR שיעור פריוון כללי
78.6	80.6	80.6	83.1	87.1	80.9	78.0	**שיעור פריוון כולל ** השפעת הרכיב הגילים
1.15	1.19	1.28	1.29	1.09	1.03	1.19	

* ראה הגדרות בנספח.

** 1000 TF מחולק ב-35, לצורך השוואת עם GFR.

***שיעור פריוון כללי מחולק בשיעור פריוון כולל.

הפריוון הכלול הסופי (CF) לפי שנת לידת האם

שנות לידת האשה	1955-9	1950-4	1945-9	1940-4	1935-9	הפריוון הכלול הסופי
	(?)	(3.02)	(2.93)	2.85	2.92	

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודיה בנק ישראל.

לוח 5

אומדן שיעורי פריון של הנשים הנשואות* בגילים 20 עד 39

בשנים 1970-74, 1960-64, 1989-1

	<u>1989</u>	<u>1970-74</u>	<u>1960-64</u>	
	(שיעור פריון לאלף נשים נשואות)			
	293.3	313.7	242.4	20-24
	250.1	237.3	214.3	25-29
	165.5	153.8	122.7	30-34
	<u>84.4</u>	<u>81.6</u>	<u>57.6</u>	35-39
	198.3	200.6	163.2	ממוצע פשוט

*) שיעורי פריון (לוח 4) מחולקים באחוז הנשואות (לוח 3). יש לציין שאומדן שיעורי הפריון מתייחס לאותות לידות ישראל (לוח 4), ואילו אחוז הנשואות (לוח 3) מתייחס לכל האוכלוסייה היהודית, ולפיכך נתונים אלה הם קירוב בלבד.

לוח 6

חוצר מקומי גולמי לנפש וחותצר שירותית דיור לנפש מ-1970 ל-1988
 (אחוזי שינוי שנתיים)

חותצר מקומי גולמי לנפש	חותצר שירותית דיור לנפש	האוכלוסייה	חותצר שירותית דיור	%
4.8	4.9	3.2	8.3	1970
7.6	5.9	3.3	9.4	1971
9.8	6.9	3.3	10.4	1972
1.6	6.8	3.5	10.5	1973
1.7	5.9	2.5	8.5	1974
1.7	6.1	2.1	8.3	1975
-0.1	6.2	2.4	8.7	1976
-0.4	4.2	2.2	6.5	1977
2.0	2.5	2.3	4.9	1978
2.2	1.9	2.6	4.5	1979
0.7	2.1	2.2	4.3	1980
2.5	2.2	1.4	3.6	1981
-0.9	1.5	2.2	3.7	1982
0.7	1.5	1.4	2.9	1983
0.3	0.9	2.0	2.9	1984
2.1	0.9	1.6	2.5	1985
2.0	0.3	1.5	1.8	1986
3.6	-0.1	1.7	1.6	1987
0.0	0.5	1.6	2.1	1988

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודיו בנק ישראל.

לוח 7

משתנים דמוגרפיים והיקף הבנייה למגורים בשנים 1972-88

год	אזורים	ביקוש לדירות"	מאזן הגירה	+ לדיות	נישואין x 2		נישואין 1
					3	2	
6	5	4					
(אלף מ"מ)							
162.4	163.2	45.9	117.3	64.5	26.4	1972	
175.7	167.0	48.0	119.0	66.8	26.1	1973	
177.7	140.4	12.7	127.7	70.5	28.6	1974	
187.2	131.0	0.6	130.4	73.2	28.6	1975	
184.6	133.7	7.0	126.7	75.1	25.8	1976	
146.6	129.6	7.0	122.6	71.8	25.4	1977	
124.7	136.0	16.7	119.3	69.3	25.0	1978	
115.8	149.8	29.5	120.3	69.9	25.2	1979	
118.3	137.9	16.5	121.4	71.4	25.0	1980	
128.4	109.9	-10.2	120.1	70.7	24.7	1981	
128.6	125.5	4.9	120.6	73.0	23.8	1982	
122.5	137.4	13.1	124.3	74.9	24.7	1989	
113.8	131.8	9.6	122.2	74.4	23.9	1984	
99.8	117.4	-4.7	122.1	75.3	23.4	1985	
89.7	117.7	-4.7	122.4	75.0	23.7	1986	
92.8	124.4	4.4	120.0	73.6	23.2	1987	
92.7	120.3	-1.1	121.4	73.6	23.9	1988	

* טור 3 + טור 4.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודיו בנק ישראל.

נפקה - הגדרות

אחוז הנשואים הכלול - PM (Percent Married) - ממוצע פשוט של שיעורי הנשואים לפי קבוצות גיל, ולפיכך מנוכה מהשפעת הרכב הגילאים.

שיעור הפריון הכללי - G F R (General Fertility Rate) - מספר הלידות ל-1,000 נשים בגיל 15 עד 49 (מושפע כਮון מהתפלגות הגילאים של הנשים).

שיעור היולדות הטגולי - SFj (Specific Fertility Rate) - מספר הלידות לאימהות בגיל מסוים j מחולק באוכלוסייה הממוצעת של הנשים באותו גיל, כפול 1,000.

הפריון הסופי הכלול - CFi (Completed Fertility) - המספר הממוצע של ילדים שאישה ילידת שנה i ילדה ביום חיה (עד $49+i$). נתון זה מחושב על ידי סכום שיעורי הפריון הטגוליים של נשים בגיל 15 בשנת $15+i$ ועד גיל 49 בשנת $49+i$. (ניתן לחישוב רק על פי נתונים מ-35 שנים קודמות).

הפריון הכלול - Total Fertility - הצפוי בשנה j (TFj) - המספר הממוצע הצפוי של ילדים שאשה תلد ביום חיה, כאשר מניחים שישוור פריון הטגولي של האישה בכל גיל יהיה כמו של בנות אותו גיל בשנת הנדונה. (כיוון שהשיעור הטגוליים חושבו לקבוצות גיל בנות חמיש שנים, מכפילים את סכום השיעוריים בחמש).

ביבליוגרפיה

ברון מלכה (1984) "השינויים בהרכב הגילאים של האוכלוסייה בישראל והשלכותיהם על שוק העבודה", סקר בנק ישראל 58, אוגוסט עמ' 3 עד 29.

ברון מלכה (1987), "השפעתם של גורמים דמוגרפיים על מגמות האילסכו ב佗וח האורך", סקר בנק ישראל 63, דצמבר עמודים 17 עד 29.

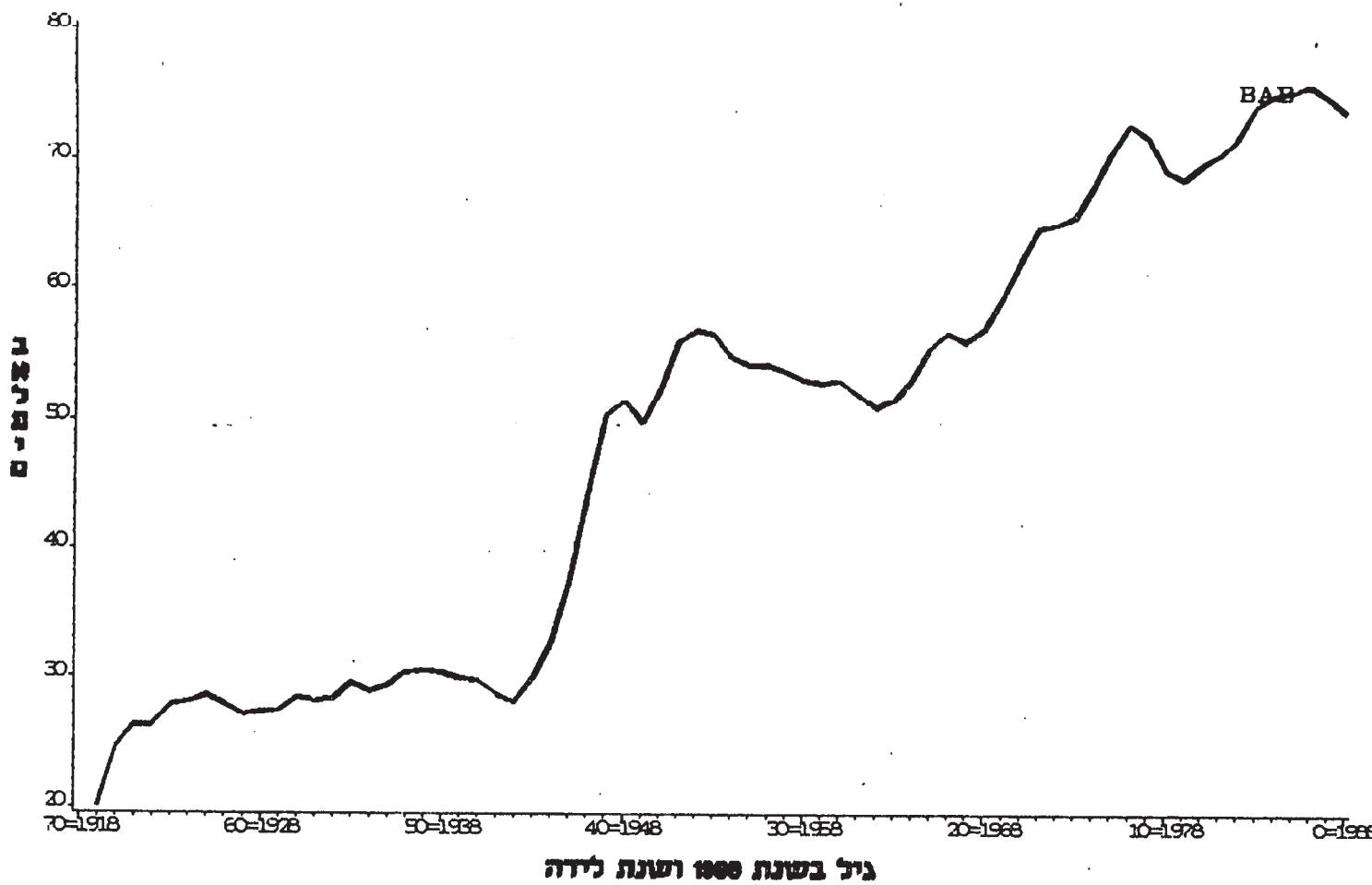
בר נתן, משה (1987), "מימון סיכון ו프로그램ים במשקനאות הממשלתיות", סקר בנק ישראל 62, יוני עמ' 45 עד 62.

דוחות בנק ישראל לשנים 1976 ו-1977, סעיפים הבנייה.

ירחון סטטיסטי לישראל - (1989) מוסף 7 - האוכלוסייה בישראל לפי מצב משפחתי, מין וגיל.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה שנמונים סטטיסטיים לשנים 1967 ו-1988.

דיאגרמתו 1: יהודים למי גול בשנות 1900

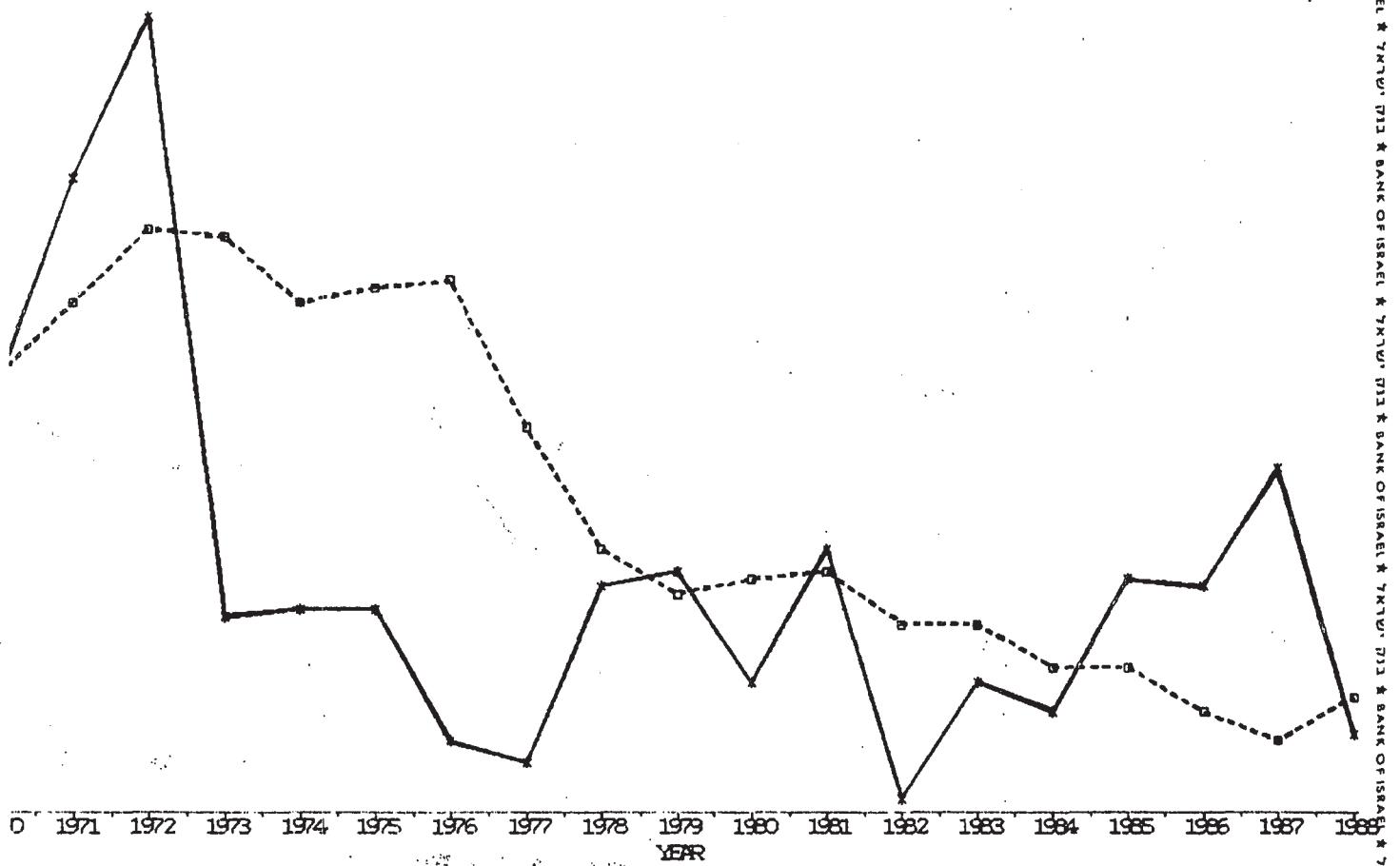

גול בשנות 1900 ושות לידה

יהודים למי גול בשנות 1900 (ילידי 1910 עד 1900) = BAB

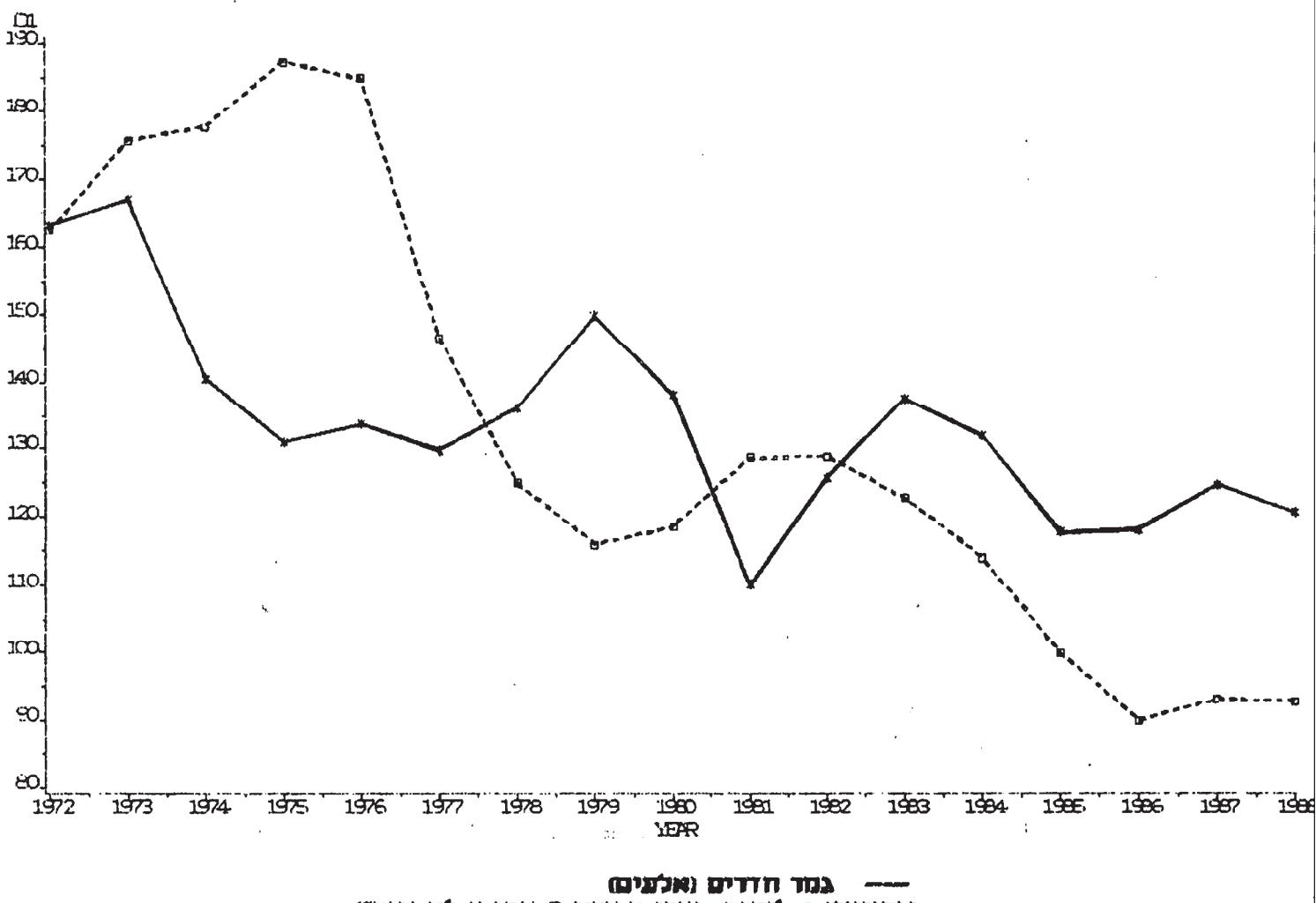
המקורה: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה שנותון 1988.

נסמה דיאגרמת 2

— שיעור גידול בוטר שודדי דוד לנפש
— שיעור גידול בוטר מקומי גומדי לנפש

דיאגרמתה 3

סדרות מאמרים לדיוון

1986

- 86.01 ל. (רובינו) מרידור, - מימון הוצאות הממשלה בישראל 1960-1983.
- 86.02 מ. בר-נתן, - המימון הציבורי לדיוור - סיבוד, מימון ו프로그램טיביות.
- L.Leiderman, and E. Offenbacher, - Monetary Announcements and Stock Prices in Israel 86.03
- א. מרום, - תרומת האינפלציה לגודלו של ענף הבנקאות בישראל.
- R. Melnick - Prices, Wages, and Import Prices in Israel: 1970-1983 86.05
- מ. ברון, - השפעות כלכליות של גורמים דמוגרפיים: היבטים נוטפים.
- ש. אמיר, - המפתחות הפרשי השכר בין גברים יהודים מארצות שונות לשנות השבעים.
- ע. לויתן - בחינת עצמת השיבושים ביחס לעובדה בעמ' שינויים בלתי צפויים בקצב האינפלציה.
- ד. אלקיים, י. טל, ד. יריב - השפעת החוב הפנימי והחוב החיצוני על הצריכה הפרטית בישראל בשנים 1971 עד 1984.
- M. Katz, Mexico - Anatomy of a Debt Crisis. 86.10
- ד. יריב, - אמידת הצפיפות לאינפלציה בישראל וניתוח המפתחות על רקע מכניות כלכליות לדיסאינפלציה.
- ד. אלקיים, - ההצעה והביקוש לעובדה בסектор העסקי בישראל.

1987

M. Bar-Nathan, J. Baruh, - Determinants of the Tariff Structure of 87.01
the Israeli Industrial Sector 1965-1977.

R. Melnick, - Inflationary Expectation Formation in Israel: 87.02
A Specification Test.

L. (Rubin) Meridor, Trying to Cope With Large Government 87.03
Deficits :The Israeli Experience.

ל. (רובין) מרידור, - מימון גירעון הממשלה: חוב חיצוני מול אינפלציה. 87.04

M. Bruno, S. Piterman - Israel's Stabilization, a Two-year Review. 87.05

1988

- R. Ablin - The Logic of "Ricardian Equivalence" and the Deficit-Inflation Debate. 88.01
- ע. לויתן, - הגוונים המשפיעים על הרכב תקציב הממשלה. 88.02
- ש. פטח, - מדדים לרווחיות הייצוא. 88.03
- ד. יריב, - פרסום מדד המחרירים לצרכן ובחינת יעילות שוק ניירות הערך בישראל. 88.04
- A, Cukierman, Meir, Sokoler, - Monetary Policy and Institutions in Israel - Past, Present and Future. 88.05
- ש. אמיר, ר. קלינוב, - השפעת שינויים במבנה חוק של כוח העבודה על השכר, 1972-1983: גישת הקבועים והזמןניים. 88.06
- Y. Artstein, Z. Sussman, - Wage Policy During Disinflation: The Israeli Stabilization Program of 1985 88.07
- M. Beenstock, M. Ben-Gad - The Fiscal And Monetary Dynamics Of Israeli Inflation: A Cointegrated Analysis 1970-1987 88.08
- R. Melnick, - The Demand for Liquid Assets in Israel, 1970 - 1985 88.09
- M. Beenstock, Mishel Kahanaman - The Trade Balance Ratio and the Real Exchange Rate in Israel 1955 - 1986 88.10
- A. Offenbacher, - Short-Run Monetary Control in Israel 88.11
- M. Beenstock, - A Democratic Model of the "Rent-Sought" Benefit Cycle 88.12

1989

- 89.01 צ. אורבן, ס. פיטרמן, - הריבית הריאלית והנומינלית על החוב הפני
והחיצוני.
- M. Beenstock, - The Factorial Distribution of Income in the Union Bargaining Model 89.02
- R. Ablin, - Erosion of the Real Exchange Rate; Demand and Growth A Diagrammatic Clarification 89.03
- A. Bregman, M. Fuss, and Haim Regev - High-Tech Firms in Israeli Industry. 89.04
- ד"ר ד. גבע, י. פישר, - סקר החברות של בנק ישראל - בחינה מחודשת. 89.05
- R. Melnick, - Forecasting Short Run Inflation in Israel 1983-1987 An Evaluation 89.06
- י. בן-רוּהַ, - נטול הריבית על האשראי הבנקאי בזמן קצר בענפי המשק, 1983 עד 1988. 89.07
- י. לביא, - השפעת שעררי הריבית על ההשקעה בענפי משק של הפקטור העסקי, בעשך הישראלי - 1962 - 1987. 89.08
- א. בן-גפט, - הרפורמה בשוק ההון - יעדיהם ותוצאות ראשונות. 89.09
- A. Bregman, - Technological Progress, Structural Change, and Productivity in Industry: The Case of Israel. 89.10
- ע. בן-גפט, - מדדים למחירים מוצריים טחיריים ובłęתי טחיריים. 89.11
- Leora (Rubin) Meridor and Shula Pessach, - The Balance-of-Payments Offset to Monetary Policy: An Examination of The Israeli Case. 89.12

1990

- Michael Bruno & Leora (Rubin) Meridor, - The Costly Transition 90.01
from Stabilization to Sustainable Growth: Israel's Case.
- David Elkayam and Yitzhak Tal, - Monetary Aggregates and the 90.02
Balance of Payments: Israel, 1970-1988
- Richard Ablin - High Interest Rates, Spreads and Margins in Israel - 90.03
An Analytical Review
- Shula Pessach and Assaf Razin, - Targeting the Exchange Rate: 90.04
An Empirical Investigation
- Avi Ben-Bassat and Daniel Gottlieb, Optimal International Reserves 90.05
and Sovereign Risk
- Avraham Ben-Bassant and Daniel Gottlieb - A Note on the Effect of 90.06
Opportunity Cost on International Reserve Holdings
- מ. ברון, "קשרי גומלין בין האפקחות הרכב הגילים, התחפות הכלכליות
ושיעורי הנישואין והילודה בשני העשורים האחרונים"